

Bourdieu 1993: een casestudy in wetenschappelijke consecratie*

Loïc Wacquant

Gebruikmakend van archiefmateriaal en persoonlijke getuigenissen reconstrueer ik de omstandigheden waaronder Bourdieu in 1993 de Gouden Medaille van het Centre National de la Recherche Scientifique ontving, de hoogste Franse wetenschappelijke onderscheiding, bij wijze van casestudy van de existentiële situatie en het institutionele vertoon van wetenschappelijke consecratie. Zijn acceptatierede en de plechtigheid waarop hij die uitspraak zijn in drie opzichten van belang voor de geschiedenis van de sociologie en de sociologie. Zij laten zien hoe het verband tussen wetenschap, gezag en macht door een toonaangevende figuur in het vakgebied persoonlijk is ervaren, beschouwd en overdacht, en hoe hij in de praktijk daartussen laveerde. De toespraak en de ceremonie uit 1993 vormden dan ook een keerpunt in Bourdieus intellectuele ontwikkeling; zij leidden tot een nieuwe onderzoekagenda, waarin de staat als overheersende symbolische macht, de alchemie van de groepsvorming en de niet ingeloste belofte van democratische politiek op de voorgrond traden. Ze verklaren mede waarom Bourdieu in de jaren negentig met meer overtuiging deelnam aan het publieke debat. Zijn ambivalente aanvaarding van de prijs is tevens een illustratie van Bourdieus concept van de 'realpolitik van de rede' en maakte nadrukkelijk een einde aan de verduistering van Durkheim door de sociologie haar rechtmatige positie in het wetenschappelijke zenit terug te geven, in het land waar ze ontstond.

Het jaar 1993 was voor Pierre Bourdieu een soort waterscheiding. Een jaar eerder had hij 'zijn Flaubert' gepubliceerd, *Les règles de l'art*, een indirect antwoord op de uitdaging van Sartre (1981) in *L'idiot de la famille*. Het werk had de vorm van een historische sociologie van de symbolische revolutie, die de uitvinding van de esthetische blik en de kristallisering van de literaire kosmos bevatte; het presenteerde Bourdieus centrale concept van het veld, waar hij drie decennia aan had gewerkt (Bourdieu [1992] 1996), en hij beschouwde het boek als de eerste volle-

* Ik wil graag mijn dank uitspreken aan Pierre Bourdieu (die in 1997 aan de wieg stond van deze publicatie), Jérôme Bourdieu, Marie-Christine Rivière, Gabrielle Balacz en Gilles L'Hôte aan het Collège de France, en verder aan Delphine Thierry-Mieg, Christelle Pineau en Sophie Deswarte van cnrs Images. Ik ben dankbaar voor de getuigenissen van Patrick Champagne, Odile Henry, Remi Lenoir, Francine Muel-Dreyfus, Louis Pinto en Gisèle Sapiro, voor het redactioneel advies van Megan Comfort en de bibliothecaire assistentie van Sarah Brothers. Aangezien een correcte chronologie hier essentieel is, heb ik de publicaties van Bourdieu opgenomen in oorspronkelijke volgorde van verschijnen. Vertaling: David Orthel.

dig ontwikkelde ontplooiing van het concept.¹ Ons boek *An Invitation to Reflexive Sociology*, een eerste uitgebreide, analytische, op thema gerangschikte handleiding bij zijn werken, was kort daarvoor verschenen in zeven talen en getuigde daarmee van een sterk gestegen internationale belangstelling voor en toenemende invloed van zijn sociologie (Bourdieu en Wacquant 1992). Meer bewijs voor die invloed was te vinden in de gelijktijdige uitgave van een Engelstalige verzameling van Bourdieus (1993a) prille stukken over het veld van culturele productie (*The Field of Cultural Production*) en in de eerste multidisciplinaire bundel essays over zijn gedachtegoed die in de Verenigde Staten verscheen, *Pierre Bourdieu: Critical Perspectives* (Calhoun, LiPuma en Postone 1993), gebaseerd op een symposium dat een paar jaar eerder werd gehouden in het Center for Psychological Studies in Chicago. Daarmee werd bevestigd dat de muren van het Amerikaanse bolwerk rond de 'planetaire orthodoxie' (Bourdieu [2004] 2008: 93) begonnen te scheuren.² In de winter van 1993 wierp het door Bourdieu ontworpen en geleide project over de oorsprong en vorm van sociaal lijden in de hedendaagse samenleving zijn eerste vruchten af met de uitgave van *La misère du monde* (Bourdieu et al. [1993] 1999). Deze turf van duizend pagina's was samengesteld uit een reeks waarnemingen die de dualiserende klassenstructuur van Frankrijk in een pijnlijk perspectief zetten. Het boek vond meteen weerklank tot ver buiten de kring van academische lezers; er werden binnen het jaar 100.000 exemplaren van verkocht. Het werk was aanleiding tot nauw vervlochten debatten op wetenschappelijk, journalistiek en politiek terrein, het werd bewerkt voor theater en verbeeld in de kunst. Het was Bourdieus bedoeling geweest om met dit boek de grenzen van methodologische conventies en het schrijven over sociologie op te rekken, teneinde 'een genetische en generieke greep' te krijgen op de 'schier oneindige subtiliteiten van de strategieën die actoren ontplooiën bij het dagelijks volbrengen van hun bestaan' (Bourdieu [1993] 1996: F910, F903). Maar hij wilde ook een voorbeeld geven van de socratische drijfveer achter zijn eigen variëteit van *socioanalysis* (Bourdieu 1991a), dat wil zeggen van de in principe nederige houding waarmee de

- 1 Tot vlak voor het ter perse gaan was de titel van het boek *Le Point de vue de l' auteur*, waarin de tegenstelling tot Sartres vijfdelige magnum opus beter naar voren komt (door de literaire microkosmos tegenover het gezin te plaatsen). *Les Règles de l'art* was Bourdieus antwoord op Sartre en diens versie van de fenomenologie (die hij tegen het eind van zijn leven mengde met psychoanalyse en marxisme), net zoals *Le Sens pratique* in zekere zin het structuralisme volgens Lévi-Strauss zowel inhaalde als eer betoonde. In de ogen van Bourdieu ([1987] 1990: vooral 1-3, 25-29) waren Sartre en Lévi-Strauss gelouterde personificaties van de twee polen van de grote tegenstrijdigheid tussen subjectivisme en objectivisme die hij poogde te overwinnen.
- 2 Het tijdschrift *French Cultural Studies* wijdde een speciaal nummer aan het werk van Bourdieu. Het opende, niet toevallig, met een persoonlijke aantekening van Bourdieu (1993b) over Sartre. Een selectie van Bourdieus belangrijkste teksten over *The sociology of politics* is uitgegeven in het Russisch (onder redactie van Natalia Chmatko), vlak na een verzameling essays over wetenschap en politiek in het Duits en een andere over velden in het Grieks. Een boek met dialogen met de in New York wonende kunstenaar Hans Haacke over de wankle verhouding tussen de kunstwereld en economische macht in het neoliberale tijdperk zou een jaar later uitkomen (Bourdieu en Haacke [1994] 1995), en twee jaar eerder was het boek verschenen dat voortkwam uit de conferentie die Bourdieu in april 1989 samen met James Coleman had georganiseerd aan de University of Chicago. Dit boek droeg de titel *Social Theory for a Changing Society* (Bourdieu en Coleman 1991).

socioanalyse het gewone handelen, denken en voelen van gewone mensen benadert en aldus instrumenten poogt te smeden voor een ‘sociale leer methode’, welke kan voorzien in de middelen om de sociale principes van hun persoonlijke toestand te begrijpen.³ In dit verband hoopte Bourdieu de normale censuur van de media en gevestigde partijen te omzeilen, zodat hij een nieuwe serie thema’s voor het voetlicht kon brengen; deze kwamen voort uit de kruising van de ‘armoede van omstandigheid’ en de ‘armoede van positie’, ontstaan door de versnelde differentiatie van de sociale kosmos en de nietigverklaring van de keynesiaanse welvaartsstaat. Het werd duidelijk dat *La misère du monde* dat doel had bereikt toen de conservatieve premier Édouard Balladur de leden van zijn regering adviseerde het boek te lezen om de hartslag van het land te voelen, en het werd nog duidelijker toen Bourdieu werd uitgenodigd om zijn diagnose toe te lichten in het hooggewaardeerde primetime televisieprogramma *La marche du siècle*, in een tweegesprek met de daklozenpriester *l’abbé Pierre*, destijds de populairste publieke persoonlijkheid van het land.⁴ Om de smeulende openbare discussie aan te wakkeren brak Bourdieu met zijn langdurig volgehouden gewoonte om zijn optredens in de media tot een minimum te beperken; hij gaf interviews over dit onderzoek aan nationale kranten en weekbladen zoals *Le Monde*, *Libération* en *L’Express*, maar ook aan onconventionele spreekbuizen als *Télérama* (de Franse televisiegids), *Actualités sociales hebdomadaires* (een nieuwsbrief voor sociaal werkers en cultureel antropologen) en verscheidene Franse en anderstalige publieke radiostations.

1993 was ook het jaar waarin Bourdieu de resultaten van zijn driejarige lezingenreeks over de staat aan het Collège de France samenvatte en van conclusies voorzag (postuum uitgegeven als Bourdieu 2012a). Decennialang was hij de Leviathan omzichtig uit de weg gegaan; nu besloot de auteur van *La noblesse d’État* (Bourdieu [1989] 1998) het beest op verschillende niveaus te lijf te gaan: theoretisch, historisch en empirisch. Dit nieuwe belangrijke analytische front werd van wegwijzers voorzien door een reeks onderling samenhangende artikelen die (a) ‘de Structuur en Oorsprong van het Bureaucratisch Veld’ (Bourdieu [1993] 1994) in kaart brachten, als zijnde het terrein waar symbolisch geweld legitiem werd monopoliseerd; (b) ‘de Fundamentele Ambivalentie van de Staat’ ([1993] 1998) in de schijnwerpers zetten, als voertuig voor de promotie van het universele, maar ook voor de toe-eigening daarvan door de bezitters van cultureel kapitaal; en (c) de gevolgen schetsten van het zwichten van het politiek gezag voor de krachten van

3 ‘Als ik de sociologie van een roemrijke genealogie wilde voorzien, zou ik zeggen dat Socrates in feite de eerste socioloog was. Daar zullen filosofen woest over zijn, omdat ze zich hem toeëigenen als een stichter.’

4 Bezorgd dat de onvermijdelijke botsing tussen een wetenschappelijke en een ethische benadering van ongelijkheid de kijker op het verkeerde been zou zetten, nam Bourdieu met aanzienlijke tegenzin deel aan het gesprek, en pas nadat hem dat uitdrukkelijk was gevraagd door zijn moeder, die *l’abbé Pierre* in hoog aanzien hield. De onaangename dissonantie tussen de socioloog en de abt, en Bourdieus onbedwingbare ongemak in de televisiestudio, zijn tastbaar in de opening, waarin presentator Jean-Marie Cavada de heren voorstelt met de plechtige woorden: ‘Dit zijn twee van de belangrijkste mannen van de tweede helft van de eeuw. Ze zijn allebei anders en toch bewegen zij zich op hetzelfde terrein: het veld van menselijk lijden, het veld van armoede’ (Freine 1993).

de markt naarmate de superioriteit verschoof van de 'linkerzijde' naar de 'rechterzijde' van regeringen in alle geavanceerde samenlevingen (Bourdieu [1993] 1998b). Deze serie lezingen en de ervan afgeleide publicaties zouden Bourdieus intellectuele agenda een nieuwe richting geven, aangeduid door de kernvraag van de worstelingen rond de historische definitie en verwerkelijking van democratische idealen, en zouden hemzelf ertoe aanzetten zijn rooftochten in het openbare debat uit te breiden en te verdiepen in het volgende decennium (Wacquant 2005a: vooral 9-13).

In de loop van de zomer van datzelfde drukke jaar bereidde Bourdieu de publicatie voor van het honderdste nummer van *Actes de la recherche en sciences sociales*, het tijdschrift dat hij had opgericht en vanaf 1975 had geredigeerd. Het was de spreekbuis voor een hardnekkig transdisciplinaire sociologie die een nauw verband legde tussen wetenschappelijke ernst, kentheoretische reflexiviteit en sociopolitieke urgentie – ongeveer zoals *L'Année sociologique* een eeuw eerder had gedaan voor de durkheimianen (Wacquant 2005b). Binnen het arsenaal aan wetenschappelijke productiemiddelen die door Bourdieu in de loop der jaren werden ontwikkeld, vervulde *Actes* een spilfunctie die moeilijk valt te overdrijven.⁵ Het tijdschrift stimuleerde tal van empirische onderzoeken, gebaseerd op de menging van theorie en methode, en fungeerde als een werkplaats waar Bourdieus analytische plannen werden uitgetoetst, getest en voortgestuwd; er werden nieuwe terreinen betreden waar geëxperimenteerd werd met grafische vormgeving en statistische technieken (zoals Multiple Correspondence Analysis),⁶ en waar nader werd ingegaan op onderwerpen waardoor dwarsverbanden werden gelegd die vergelijking en inductie wellicht konden vergemakkelijken. Voor Bourdieu had dit vijfde lustrum een bijzondere betekenis, niet alleen vanwege de persoonlijke investering van tijd en energie die hij in het tijdschrift had gedaan, maar ook omdat *Actes* de collectieve aard van zijn intellectuele onderneming het beste toonde aan een Frans intellectueel milieu dat volkomen doordrongen was van 'de

5 Ondersteund door de onderzoeksteams die (in verschillende gedaanten sinds 1968) werden gehuisvest door het Center for European Sociology omvat dit arsenaal de reeks boeken 'Le sens commun' bij de avant-garde uitgeverij Minuit (1964 tot 1991, na 1992 opgevolgd door de 'Liber'-reeks bij Editions du Seuil) en de 'European review of books' *Liber*, dat elk kwartaal verscheen als bijlage bij kranten in een tiental talen en landen (1989 tot 1998). Het arsenaal werd in 1995 uitgebreid met de schepping van *Raisons d'agir Éditions*; deze uitgeverij publiceert dunne, korte deeltjes waarin een belangrijke sociopolitieke kwestie uit de sociologie wordt gedistilleerd, ten einde het algemeen debat opnieuw in een kader te vatten (Bourdieu ([1996] 1998) eigen boek *Sur la télévision* diende om de onderneming te lanceren).

6 Statistische vernieuwing was de kern van de ontwikkelingen van Bourdieus theorieën over sociale ruimte, klasse en velden, zoals aangetoond door Lebaron (2009), en deze ontwikkelingen werden gewoonlijk geïntroduceerd en verfijnd in *Actes*.

literaire (en zeer Parijse) beschouwing van “schepping” als een enkelvoudige daad van een geïsoleerde onderzoeker’ (Bourdieu [2004] 2008: 33).⁷

In dit jubileumnummer waren artikelen opgenomen van Carl Schorske over de sociologische muiterij achter de composities van Gustav Mahler, van Robert Darnton over de drijvende kracht van boeken achter de Franse Revolutie, van William Labov over manieren om analfabetisme tegen te gaan, van Eric Hobsbawm over de onderscheidende logica van etnisch conflict en van Armaty Sen over morele codes als vectoren van economisch succes, begeleid door een tot dan toe niet uitgegeven tekst van Erving Goffman over ‘communicatie buiten je rol’. Het nummer herbevestigde de internationalistische visie van het tijdschrift en de verbintenis van zijn redacteur aan de promotie van het vernieuwende werk van een nieuwe generatie sociale onderzoekers met oog voor de bachelardiaanse imperatief van de *constructie van het object*. Bourdieu ([1993] 1998) droeg zelf aan het coverthema bij met een van zijn sterkste essays, ‘The family as realized category’; in dit essay geeft hij de fundamentele principes aan van een algemeen model van groepsvorming door middel van de historische uitoefening van symbolische macht in de sociale ruimte, benevens een cognitieve cum affectieve uitwerking van collectieve constructie die netjes past in zijn theorie van de staat als overheersende oorsprong van efficiënte classificatie (Wacquant 2013).

***

Toen kwam het nieuws dat Pierre Bourdieu de Gouden Medaille van het Centre National de la Recherche Scientifique (cnrs) was toegekend, de hoogste wetenschappelijke onderscheiding van Frankrijk. De medaille is ingesteld in 1954 en wordt jaarlijks uitgereikt aan ‘een persoon uit de wetenschap die een bijzondere bijdrage heeft geleverd aan het animo voor en de weerklank van onderzoek’. Deze aankondiging bevestigde de originaliteit en de draagwijdte van Bourdieus sociologie en tilde hem definitief uit boven zijn vakgenoten. In het officiële persbericht van het cnrs stond onder meer:

‘Pierre Bourdieu, hoogleraar aan het Collège de France, heeft de Franse sociologie vernieuwd door voortdurend experimentele precisie te koppelen aan theorieën die gebouwd zijn op een brede culturele basis in filosofie, antropologie en sociologie. Deze methodologie heeft hem in staat gesteld een reeks fundamentele kwesties in de sociale wetenschappen te behandelen met een wetenschappelijke striktheid die kenmerkend is voor zijn analyses. Zijn belangrijkste en in het algemeen meest erkende bijdragen betreffen de rol van onderwijs en cultureel kapitaal bij de reproductie van sociale verschillen en de

7 Encrevé en Lagrave (2003) bieden een rijke selectie van verslagen over ‘werken met Bourdieu’, uitgebracht door het scala aan onderzoekers die hij opleidde, met wie hij samenwerkte en die hij van dichtbij en veraf beïnvloedde aan de École des hautes études en sciences sociales. De hoofdstukken van Luc Boltanski, Robert Castel, Francine Muel-Dreyfus, Jean-Claude Passeron, Michel Pialoux, Monique de Saint-Martin en Gisèle Sapiro, leden en ex-leden van het Center for European Sociology, zijn in het bijzonder leerzaam met betrekking tot de prikkeling en de spanningen die het beweeglijke sociologische *cogitamus*, dat in de loop der jaren rond Bourdieu werd gevormd, verlevendigen.

mechanismen van culturele consumptie als tekenen van onderscheiding. Binnen het kader van het Centre de sociologie de l'éducation et de la culture, een laboratorium van de cnrs, heeft Pierre Bourdieu met zijn zeer innovatieve lessen in het doen van onderzoek, voortdurend geleid door interdisciplinariteit, een groot aantal wetenschappers opgeleid die behoren tot het puikje van de hedendaagse Franse onderzoekers op sociologisch, geschiedkundig, antropologisch en sociolinguïstisch terrein. Pierre Bourdieu is de auteur van vele artikelen en meer dan dertig boeken waarvan de meeste in meerdere talen zijn vertaald. Sommige, zoals *Les héritiers*, *La distinction* en *La misère du monde* waren mijlpalen in het intellectuele leven en werden door een groot publiek toegejuicht... Als een onvermoeibare arrangeur is Bourdieu uitgegroeid tot een intellectuele ondernemer en oprichter van een school in het denken. Op alle fronten aanwezig, internationaal aanzien genietend, behoort hij tot de kringen van de grote intellectuelen van de Europese traditie.'

De prijs stelde Bourdieu in zekere zin voor een dilemma. Hij was namelijk een zeer verlegen en in zichzelf gekeerde man met een sterk antinarcistische aard, die het stempel droeg van de waarden van de plattelandsgemeenschap van de Béarn waar hij in het interbellum was opgegroeid (Bourdieu [2004] 2008: 84-94, [2002] 2008). Hij voelde zich nooit thuis in een intellectuele wereld, waar men gewend was het ego te verheffen en wetenschappelijk adeldom te vieren, zelfs al had hij de top ervan bereikt; hij hield er volstrekt niet van om in de schijnwerpers te staan en verafschuwde academisch vertoon.⁸

Sterker nog: vanwege zijn 'tegenstrijdige verhouding tot het wetenschappelijk instituut, die stoelt op rebelle en onderwerping' was Bourdieu ([2004] 2008: 128) ertoe geneigd te twijfelen aan de rechtmatigheid van het toekennen van onderscheidingen: al sinds zijn studententijd op de École normale supérieure, een eeuw lang de broedplaats van Franse intellectuelen, 'werd de zelfverzekerdheid die in verband stond met het feit dat men zich geconsecreerd voelde aan de wortel weggevreten door de meest radicale onzekerheid omtrent de consecrerende autoriteit, een soort slechte moeder, ijdel en bedrieglijk'. Sinds hij halverwege de jaren zestig had geweigerd te buigen voor het heilige vereiste van de dissertatie, stond hij pal voor de 'vastbesloten breuk met de ijdelheid der academische zaken' (Bourdieu [2004] 2008: 71). In 1981 had hij al serieus overwogen te bedanken voor de leerstoel in sociologie waartoe hij uiteindelijk werd verkozen aan het Collège de France, het toponderzoeksinstituut van het land, omdat hij zich niet kon neerleggen bij het officiële vertoon van de oratie. Hij aanvaardde de positie pas nadat hij had uitgevogeld hoe hij de gebeurtenis tegen zichzelf kon richten, en er zo een

8 Deze karaktertrekken komen tot uitdrukking in een paar scènes van de documentaire van Pierre Carles (2001) over het werk van Bourdieu: *La Sociologie est un sport de combat* (Sociologie is een vechtsport). Verdere bevestiging is te vinden in een interview dat Bourdieu enkele dagen voor de uitreiking gaf aan de Franse nationale radiozender France Inter, waarin hij verlegen bekend: 'Toen me werd verteld dat me de medaille was toegekend, was ik daar zeer mee ingenomen, maar ik moest meteen denken aan de beproeving die de ceremonie zou vormen... Het is waar dat ik gelukkiger zou zijn als ik de medaille zonder ceremonie kon krijgen. Maar zo gaat het nu eenmaal, het maakt deel uit van de sociale verplichtingen.'

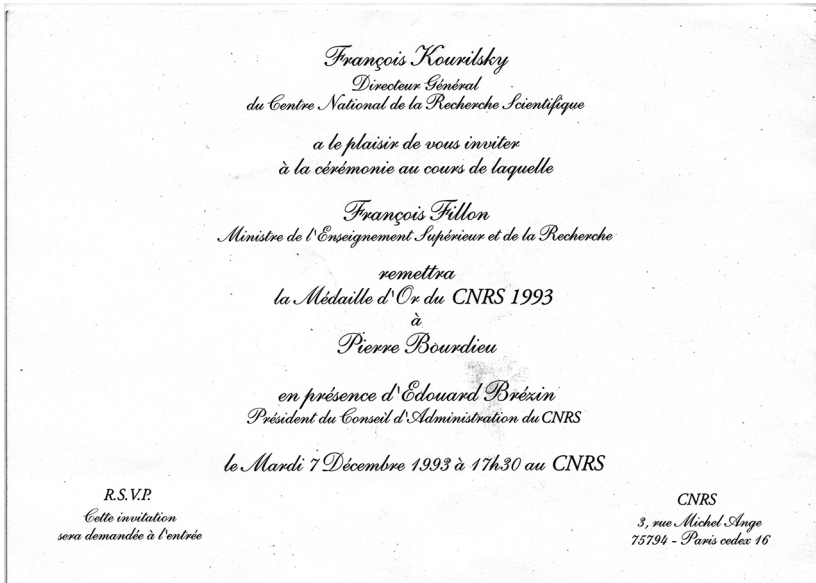
aanschouwelijk paradigma voor de reflexieve sociologie van kon maken, door een 'lezing over de lezing' te geven, waarin hij de sociale motieven ontleedde en de symbolische willekeur onderstreepte van juist dát 'consecratieritueel' dat hij uitvoerde (Bourdieu [1982] 1990).⁹

De problematiek van de aankondiging van de cnrs ging echter dieper dan een kwestie van persoonlijke psychologie. Zelfs al waren ze wetenschappelijk gemotiveerd, Bourdieu voelde zich ongemakkelijk bij prijzen, palmen, titels, trofeeën, eerbewijzen, onderscheidingen en toejuichingen omdat ze deel uitmaakten van de 'economie van symbolische goederen' en dus het 'collectieve zelfbedrog' voedden door middel waarvan instituties actoren mystificeren en zichzelf eindeloos in stand houden; dit werd aangetoond door zijn sociologie van de velden van culturele productie (Bourdieu [1994] 1997: hoofdstuk 6). Het zijn voorbeelden van de sociale alchemie waardoor erkenning resulteert in miskennis en dominantieverhoudingen verworden tot relaties van bewondering en aantrekking; zij vormen én maskeren spanningen tussen spirituele en tijdelijke machten – daarom citeerde Bourdieu zo graag Gustave Flauberts geestige opmerking 'eerbetoon brengt oneer' (Bourdieu 1993a: 154). Als oppertheoreticus van symbolische macht, het kenmerkend begrip in het epicentrum van zijn levenswerk, was Bourdieu zich ook bewust van het volgende: de instituties *heiligen* personen, voorwerpen en daden, dat wil zeggen 'nemen [hen] apart en tillen [hen] boven het wereldse uit' (om Durkheims ([1912] 1995) heldere definitie in herinnering te roepen). De instituties gebruiken daarvoor publieke omgangsvormen en formaliteiten die een waarachtig gevaar vormen: zij wikkelen degenen die aldus zijn 'verheven' in een web van collectieve verwachtingen, statutaire verplichtingen en organisatorische verbintenissen waardoor ze kunnen worden geneutraliseerd zo niet verlamd, en zo verliezen zij hun iconoclastische kracht.¹⁰

Tegelijkertijd was een andere kant van Bourdieu er deze keer om drie redenen wel toe geneigd dit eerbetoon te aanvaarden. Ten eerste: van alle wetenschappelijke onderscheidingen beschouwde hij juist deze zeldzame prijs als een onderbouwing van zijn empirische analyses van de Franse wetenschappelijke wereld. In zijn bespreking van de statistische constructie van de structuur van het veld van de universiteit in *Homo Academicus*, dat een heel decennium eerder werd uitgegeven,

- 9 En zelfs toen ging de ceremonie langs het randje van de afgrond: het scheelde weinig of Bourdieu had middenin zijn lezing zijn papieren bij elkaar geraapt en was weggelopen van de 'verzamelde meesters'; terwijl hij stond te praten realiseerde hij zich dat wat voor hem 'een psychologische oplossing was, een uitdaging vormde van de symbolische orde, een krenking van de waardigheid van het instituut die stilte preferereert boven de willekeur van het volvoerde ritueel' (Bourdieu [2004] 2008: 109-110). Schrijver dezes was in de publieksruimte waar de lezing op een monitor kon worden gevolgd en ik herinner me het moment nog levendig: Bourdieu die met een bleek gezicht naar zijn horloge tast en het laat vallen, en eruitziet alsof hij dadelijk van het podium rent. Voorafgaand aan de gebeurtenis had hij maandenlang aan slapeloosheid geleden en op de middag van de lezing was hij zo in de war dat hij op weg naar het Collège 'verdwaalde' in de straten van Parijs.
- 10 Bourdieu ([1984] 1988: xxii-xvi en 105-112) bespreekt de algemene institutionele plaatsing en de specifieke strategische onzekerheden van de 'gewijde kettlers' in het veld van de universiteit uitgebreid in *Homo Academicus*.

Figuur 1 *Uitnodiging voor de uitreikingsceremonie*

zegt Bourdieu ([1984] 1988: 33) dat het lidmaatschap van het Institut de France en de Gouden Medaille van het cnrs twee robuuste 'geinstitutionaliseerde tekenen van wetenschappelijk prestige' zouden kunnen vormen die getuigden van *specifiek intellectueel kapitaal*, zulks in tegenstelling tot het wetenschappelijke kapitaal van de bureaucratische soort – ware het niet dat genoemd lidmaatschap 'ethisch-politieke instellingen evenzeer consecreert als wetenschappelijke prestaties' en dat de toekenning van de medaille 'tamelijk uitzonderlijk' is en te weinig voorkomt om als een betrouwbare indicator te dienen (slechts 1,2% van alle Parijse wetenschappers in het onderzoek van 1968 hadden hem ontvangen; *ibid.*: 68).

Ten tweede: gezien zijn principiële en praktische verplichting aan de kentheoretische eenheid van de natuurwetenschappen (Bourdieu 1991b, [2001] 2004) was het gegeven voor Bourdieu zeer belangrijk dat de medaille hoofdzakelijk was toegekend aan natuurwetenschappers, waaronder een half dozijn Nobelprijswinnaars (en twee winnaars van de Fieldmedaille), op gespecialiseerde onderzoeksgebieden waarvan de onafhankelijkheid van wereldlijk gezag buiten kijf staat.¹¹ Per 1993 waren er onder de winnaars van de cnrs-medaille twaalf natuurkundigen (van wie vier Nobelprijswinnaars), elf biologen (immunologie, fysiologie

11 Twee winnaars van de Nobelprijs voor de natuurkunde, Pierre-Gilles de Gennes (1991, Gouden Medaille cnrs in 1980) en Claude Cohen-Tannoudji (1997, Gouden Medaille cnrs in 1996), waren medestudenten van Bourdieu aan de École normale supérieure in de jaren 1951-1954 (De Gennes zat in dezelfde lichte en Cohen-Tannoudji begon toen Bourdieu in zijn derde jaar zat) en collega's aan het Collège de France. Bourdieu ([2001] 2004: 43-44F) schetst de principes van hun contrasterende sociale en wetenschappelijke ontwikkeling in *Science de la science et réflexivité* (FOR BIB: 2001, Paris: Raisons d'agir Éditions, Cours & Travaux).

en genetica, van wie één Nobelprijswinnaar), zes scheikundigen (van wie één Nobelprijswinnaar), drie wiskundigen en zes studenten sociale en geesteswetenschappen: de aardrijkskundige Raoul Blanchard (1960), de antropoloog Claude Lévi-Strauss (1967), de archeoloog André Leroi-Gourhan (1973), de geschiedkundigen Jean-Pierre Vernant (1984) en Jacques LeGoff (1991), en Bourdieu's eigen mentor (en leraar van Foucault), de filosoof Georges Canguilhem (1987).

Ten derde en het meest doorslaggevend: zoals het overzicht hiervoor onthult zou Bourdieu *de eerste socioloog zijn die deze onderscheiding ontving*; om zijn eigen terughoudendheid te overwinnen kon hij het persoonlijke compliment van de medaille het aanzien geven van een collectief eerbewijs.

***

Inderdaad waren het centrale thema en het doel van Bourdieu's toespraak bij de ceremonie hiermee vastgesteld: wetenschappelijke onderbouwing geven aan de 'paria-discipline' sociologie, die hij halverwege de jaren zestig doelbewust omarmde nadat hij zijn hogere positie als antropoloog, voorheen leerling-filosoof, had opgegeven (Bourdieu [1987] 1990: 5-8, 20-21, [1997] 2000: 33-43). De auteur van *Le métier de sociologue* verlegde zo de aandacht van zijn individuele daden naar de collectieve prestaties van het ambacht, opdat zijn persoonlijke angst werd verdoezeld en de spanning werd verlicht die voortkwam uit 'een soort tegenstrijdigheid tussen wetenschap en sociale eerbiedwaardigheid' die binnen de wetenschap zelf bestaat (Bourdieu [1984] 1988: 87). Deze houding drukte ook getrouw zijn opvatting uit dat onderzoek een bij uitstek collectieve activiteit is waarvan het werkelijke onderwerp niet de individuele wetenschapper is, maar het wetenschappelijke veld in zijn geheel, dat wil zeggen het dynamische web van objectieve gezichtspunten en subjectieve stellingnamen die het veld vestigen als een ruimte van competitieve uitwisselingen die gericht zijn op het voortbrengen van ware beweringen door wederzijdse prikkeling en het aanmerken van invloeden:

'Een wetenschapper is het vleesgeworden wetenschappelijke veld; zijn cognitieve structuren zijn homologoog aan de structuren van het veld en worden om die reden voortdurend bijgesteld op grond van de verwachtingen die inherent zijn aan het veld (...) Iedere wetenschappelijke handeling is, zoals elke toepassing, het product van de ontmoeting van twee geschiedenissen, een geschiedenis die belichaamd is in de vorm van aandriften en een geschiedenis die juist in de structuur van het veld en in technische objecten (zoals instrumenten) en publicaties en dergelijke is geobjectificeerd.' (Bourdieu [2001] 2004: F84, F72)

De ceremonie vond plaats in een rijk versierd amfiteater in aanwezigheid van zo'n tweehonderd dicht opeengepakte hoogwaardigheidsbekleders en genodigden in formele kledij, inclusief de enigszins geïntimideerde leden van het Center for European Sociology. Eerst werd een korte film vertoond (speciaal voor deze gelegenheid opgenomen op Beta SP door de vermaarde regisseur Jacques Brissot) die

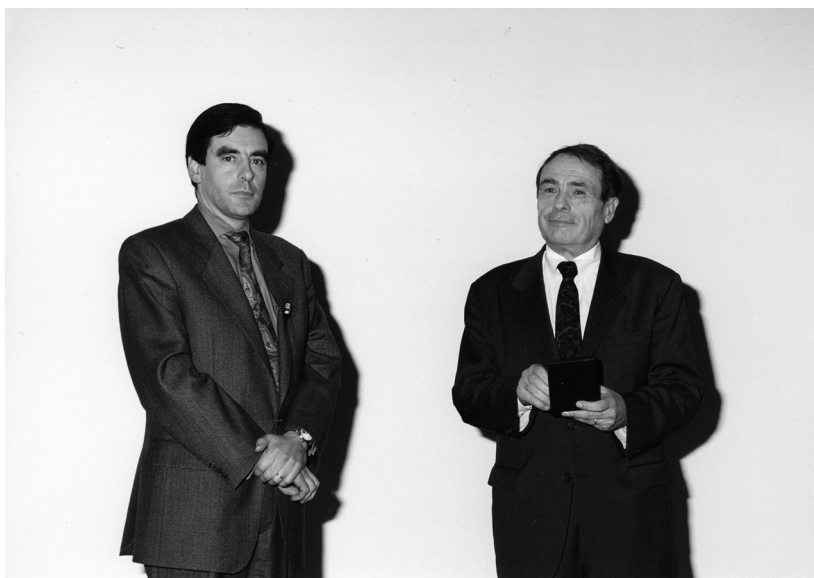
een caleidoscopisch portret schetste van Bourdieu als intellectueel (Brissot 1993). De opnamen laten hem zien terwijl hij een officiële lezing over de staat geeft aan de Universiteit van Amsterdam en terwijl hij de 'journalist-filosofen' een standje geeft omdat ze het niet zo nauw nemen met de maatstaven van intellectuele productie,¹² zoals Jean-Marie Cavada, de presentator die hem ondervroeg bij zijn 'topconferentie' met *l'abbé Pierre*, en Serge July, de hoofdredacteur van het linkse dagblad *Libération*, die bekend dat hij in zijn jeugd een seminar bij Bourdieu heeft gevolgd (ik heb Bourdieu vaak over hem horen zeggen dat hij 'de domste leerling [was] die Bourdieu ooit had gehad'). Bourdieu is te zien in gesprek met Salman Rushdie, Toni Morrison en Susan Sontag bij de oprichtingsvergadering van het *International Parliament of Writers*, en terwijl hij een interview geeft op de nationale radio over de invloed van *La misère du monde* op de burger.¹³ De film laat ook twee van zijn doctoraalstudenten aan het woord, die grappen maken over Bourdieus stijl in mentorschap – hij staat [hen] niet toe 'hem te beschouwen als [hun] vader', ook al vervult hij de proactieve rol van *Doktorvater*. In vijf minuten, een korte tijd voor het publiek maar zonder twijfel een eeuwigheid voor Bourdieu, vangen we een glimp op van de auteur van *La distinction* die de grenzen overschrijdt tussen landen, domeinen van sociaal en cultureel onderzoek en terreinen van kennis en handelen.

Daarna werd Bourdieu op het podium geroepen om zijn prijs te ontvangen uit handen van François Fillon, de jeugdige minister van Onderzoek – vijftien jaar later zou Fillon premier worden onder Nicolas Sarkozy –, en zijn dankwoord uit te spreken. Daar het publiek een dwarsdoorsnede vormde van het wetenschappelijke veld (vertegenwoordigd door het hoofd van de cnrs), het politiek-bureaucratische veld (vertegenwoordigd door Fillon) en het journalistieke veld (vanwege de aan-

12 De institutionele wortels en de kwalijke effecten van de centraliteit van filosofie en 'filosofische journalistiek' in het Franse intellectuele veld worden geanalyseerd door Bourdieu ([1984] 1988: 256-270) en Pinto (2007). Een van de transnationale reacties daarop is de grootschalige export en het onafgebroken sociale succes van Franse literair-filosofische theorie aan Engelssprekende universiteiten zoals door Bourdieu (1997) ontleed in zijn heerlijk ironische 'Passport to Duke'.

13 In juli 1993 culmineerde een reeks moorden op Algerijnse schrijvers in de door commando's gepleegde moord op Tahar Djaout. Op initiatief van Bourdieu sloot een zestigtal intellectuelen zich aaneen en schiep een internationale organisatie die gewijd is aan het opmerken van censuur en het voorzien in materiële steun aan vervolgte schrijvers over de hele wereld (beginnend met een netwerk van 'toevluchtsoorden' waarvoor Bourdieu later getuigde voor het Europees Parlement). Het International Parliament of Writers werd opgericht in september 1993 (en opgeheven in 2004); Pierre Bourdieu, Jacques Derrida, Édouard Glissant, Salman Rushdie en Christian Salmon maakten deel uit van de raad van bestuur, die achtereenvolgens werd voorgezeten door Salman Rushdie, Wole Soyinka en Russell Banks. De raad gaf een jaarnaam uit, *Autodafe*, dat in vijf talen werd vertaald, en bemoeide zich in het bijzonder met de problematiek in Algerije, Bosnië en Palestina. Zie Bourdieu (1994) voor een beknopt verslag van de doelstellingen van de raad.

Figuur 2 François Fillon, Minister van Onderzoek, en de ontvanger van de medaille, Pierre Bourdieu © cnrs Photothèque/Nicole TIGET

wezigheid van verslaggevers van de belangrijkste Franse media),¹⁴ voorzag de plechtigheid Bourdieu van een platform met een brede invloed; andermaal kon hij daar het wetenschappelijke karakter van de sociologische onderneming benadrukken en oproepen tot de onbuigzame verdediging van de autonomie van de wetenschappelijke microkosmos. De ceremonie gaf hem ook de gelegenheid opnieuw de noodzaak te benadrukken van de sociologie van de sociologie als een gereedschap waarmee de kentheoretische respectabiliteit van het vakgebied kon worden versterkt en de onafhankelijkheid van tijdelijke machten aanvaard (Bourdieu 1982, [1984] 1988, 1991b, [1997] 2000, [2001] 2004). Het afsteken van een rede waarin de sociologie geprezen werd, verwezenlijkte Bourdieus concept van de *'realpolitik* van de rede'; volgens dit concept is de wetenschap geen kantiaanse transcendentale kwestie, maar een *voortdurende historische uitvinding* die vooruitgang boekt door een gevecht ter veiligstelling van de institutionele voorwaarden voor het inprenten en verwerkelijken van haar idealen – te beginnen met gepaste

14 Naast andere journalistieke verslagen bracht *Le Monde* ook een paginagroot interview met Bourdieu (1993c) over de toekenning van de medaille, draaiend om zijn oproep voor de huidige eeuw 'een collectieve intellectueel uit te vinden naar het model van de *Encyclopédistes*', terwijl het communistische dagblad *L'Humanité* een hele pagina wijdde aan een gedeelte van de toespraak onder de titel 'Een ongeliefde wetenschap'. Een uitgebreide analyse van de verwarde verhoudingen tussen het politieke veld, het journalistieke veld en het veld van de sociale wetenschappen is Bourdieu ([1996] 2005).

financiering, voldoende banen voor jonge wetenschappers en collectieve bescherming tegen inbreuk door de media en tegen politieke druk.¹⁵

Vanwege de hoge emotionele prijs die hij voor deze openbare formaliteit moest betalen, was Bourdieu vast van plan de wetenschappelijke boot flink te laten schommelen en aan te sturen op direct profijt uit investering. En dus aarzelde hij niet, *horresco referens*, een sociale barbaarsheid te begaan en openlijk te vragen om een eerlijke verdeling van posities onder zijn studenten en medewerkers, wie al zo lang de toegang tot het National Center for Scientific Research en de École des Hautes Études en Sciences Sociales was ontzegd door poortwachters die zijn invloed liefst beperkten en hun parochiale monopolie op de middelen van wetenschappelijke reproductie graag handhaafden.¹⁶ En hij berispte openlijk ‘regeringen ter Linker- en Rechterzijde’ omdat ze meer geld uitgaven aan ‘wetenschappelijk nutteloze en financieel rampzalige peilingen’ dan aan het budget van het Collège de France (Bourdieu 2012b: XX). Deze onverschrokken uitval werd geestdriftig ontvangen door de wetenschappers en stafleden onder Bourdieus gehoor, maar schokte de hoogwaardigheidsbekleders en politici op de eerste rij, zelfs zodanig dat de gewoonlijk kalme Fillon zich niet meer gehouden voelde aan het protocol en terugging naar het spreekgestoelte om in te gaan op Bourdieus aanklacht van het misbruik van de sociale wetenschap als een ‘middel van rationele demagogie’, in een geforceerde poging om het decorum te herstellen.

Ten overstaan van de hoogste vertegenwoordigers van de politieke en mediale machten deed Bourdieu zijn uiterste best om het standpunt van de sociale wetenschap in weloverwogen afstand en nauwlettende tegenstelling tot die machten te herbevestigen. Met Max Weber ([1918] 2004) in het achterhoofd verwierp hij de geforceerde en onoprechte keuze tussen de rol van maatschappelijke profeet en die van technocratische expert. Maar daarmee deed hij niet af aan de waarde en het bereik van de burgerlijke missie van de sociologie, integendeel: hij riep op tot haar ontwikkeling als een ‘kritische tegenmacht’ die mogelijkheden en wegen kon aangeven naar sociale transformatie en een ‘openbare dienst’ die in staat is ‘de socratische rol van vroedvrouw tegenover individuen en groepen te spelen’ (Bourdieu 2012b: XX), dat wil zeggen: beredeneerde instrumenten te smeden voor per-

15 Sintomer (2006) biedt een prikkelende bespreking van de dialectiek van het ‘corporatisme van het universele’ en ‘de *Realpolitik* van de rede’ in Bourdieus werk en zijn intellectuele activisme.

16 Ten tijde van de ceremonie was er al 31 jaar geen jonge onderzoeker, opgeleid aan het Center for European Sociology, toegelaten tot het cnrs. Na de toekenning van de medaille werden de deuren geleidelijk geopend voor Bourdieus beste studenten.

Figuur 3 Bourdieu tijdens het uitspreken van zijn rede © cnrs Photothèque/
Nicole TIGET

soonlijke en collectieve zelfbeschikking – waarmee de traditioneel door de filosofie nagestreefde activiteit concreet werd gerealiseerd.¹⁷

***

Bourdieu's toespraak bij de aanvaarding van de Gouden Medaille van het cnrs en het verloop van de ceremonie waar hij deze toespraak hield, met een haperende stem, terwijl hij zenuwachtig de holle stilte peilde die hem omgaf, zijn in drie opzichten van belang voor de geschiedenis en de sociologie van de sociologie. Ten eerste laten ze zien hoe Pierre Bourdieu persoonlijk laveerde rond *het verknoopte verband tussen wetenschap, gezag en macht*, en hoe hij dat verband in de praktijk beleefde en beschouwde. Toespraak en ceremonie bieden een zeldzame, gelijkvloerse blik op de wijze waarop een van de vormgevers van de discipline de politiek van kennis verweefde met een belangrijke casestudy van de existentiële situ-

17 'Sociologie bevrijdt doordat ze ons bevrijdt van de illusie van vrijheid, of, nauwkeuriger, het misplaatste geloof in denkbeeldige vrijheden. Vrijheid is geen gegeven maar een overwinning, en bovendien een collectieve. En ik betreur het dat mensen zichzelf vanwege een kleinzielig, narcistisch libido, en aangemoedigd door een onvolwassen ontkenning van realiteiten, kunnen beroven van een instrument dat hen in staat zou kunnen stellen zichzelf waarachtig te verwelken – althans een beetje – als vrije subjecten, ten koste van een inspanning tot herbestemming' (Bourdieu [1987] 1990: 15-16). Dit onderwerp ligt in het epicentrum van *The weight of the world* (zie, bijv., Bourdieu et al. [1993] 1999: 627-629) en wordt het bondigst onder woorden gebracht in Bourdieu's ([1998] 2004) sombere klaagzang over de Algerijnse antropoloog en dichter Mouloud Mammeri.

atie en de institutionele valkuilen van wetenschappelijke consecratie.¹⁸ Ten tweede markeren ze 1993 als een keerpunt in Bourdieus intellectuele evolutie; hij heeft zijn theoretische kader versterkt en de onderzoekagenda uitgevoerd waarvan *La distinction* en *Les règles de l'art* het sluitstuk waren. Nu opent hij een nieuwe fase van onderzoek waarin de volgende thema's centraal staan: de twee gezichten van het functioneren van de staat, het raadsel van de alchemie van groepsvorming en de onvervulde belofte van democratische politiek, die zijn theorie over symbolische macht tot in een geheel nieuwe dimensie zou voeren (zie in het bijzonder Bourdieu [1997] 2000: hoofdstukken 5 en 6). De toekenning van de hoogste Franse wetenschappelijke onderscheiding doordrong Bourdieu van de zelfverzekerdheid die hij nodig had om voorgoed het gewaad van de *sociologue maudit* af te leggen en het leiderschap en de verdediging van de Sociologische Stad ten volle te aanvaarden.¹⁹ Het voorzag hem tevens van een buffer die stevig genoeg was om hem ertoe te brengen zich vrijmoediger in het openbare debat te wagen en zijn model van classificatiestrijd te ontplooiën, waarin hij bij wijze van voorbeeld van *toegepaste reflexieve sociologie* meteen tussenbeide kwam (Bourdieu [1998] 1999, [2000] 2003), in plaats van zijn politieke impulsen volledig in zijn wetenschappelijke werk te sublimeren, zoals hij placht te doen sinds hij die formule in zijn vroege Algerijnse werk had uitgewerkt (Wacquant 2004, 2005a: 11-13).

1993 mag een mijlpaal vormen op Bourdieus persoonlijke pad en een kentering op zijn wetenschappelijke reis, maar men moet een volle eeuw terug in de tijd om de volledige reikwijdte te vatten van de betekenis van die Gouden Medaille voor de geschiedenis van de sociale wetenschap. Op 3 maart 1893 verdedigde een zekere Émile Durkheim ([1893] 1997), een jonge *normalien* aan de Sorbonne, een stoutmoedig proefschrift getiteld *De la division du travail social*. Het luidde de zelfbevestiging in van een nieuwe discipline en haar aanvankelijke bewering dat ze oppermachtig was boven de literaire en filosofische benaderingen die tot dan toe de studie van de maatschappij en de geschiedenis hadden gedomineerd. Die verdediging werd meteen betiteld als 'een gebeurtenis', en het gepresenteerde proefschrift als 'de eerste steen onder een nieuw gebouw' genaamd sociologie (volgens het verslag van de examencommissie, geciteerd door Fournier 2007: 188). Maar slechts twee decennia later werden de durkheimianen gedecimeerd door de slachtpartij van de Eerste Wereldoorlog en werd het gebouw gesloopt; Marcel Mauss was vrijwel de enig overgeblevene die te midden van de puinhopen vocht voor behoud van hun nalatenschap. In het interbellum werd Durkheim

18 Deze episode brengt ook Bourdieus gespleten, tegelijkertijd heldere en moeizame verhouding met de sociale wereld aan het licht. Zijn sociologische penetratie van die wereld maakte deze verhouding wel mogelijk, maar ook pijnlijker.

19 Decennia lang had Bourdieu zijn werk gedaan onder de last van de bezorgdheid dat hij nooit in staat zou zijn zijn sociologische visie over te brengen en de implicatie van zijn theorieën behoorlijk uit te leggen: 'Ik heb het geluk gehad dat ik langere tijd heb geleefd met een tamelijk grote onverschilligheid tegenover maatschappelijk succes. Ik herinner me dat ik vaak dacht – voor zover ik streefde naar de vereniging van vaardigheden en bedoelingen, theoretisch en technisch, die zelden met elkaar in verband stonden – dat het waarschijnlijk was en normaal dat ik lang verkeerde begrepen en onbekend zou blijven' (Bourdieu [2004] 2008: F91).

beschouwt als ‘een dode hond’ – men zal zich Marx’ wrede uitdrukking over Spinoza herinneren – en verzekerde de filosofie zich weer vlug van haar primaat met de opkomst van ‘de drie H’s’, Hegel, Husserl en Heidegger. Ze plaveide de weg voor de onbelemmerde dominantie van de fenomenologie van Sartre halverwege de twintigste eeuw (Descombes 1979). Pas twee decennia later zou de structuralistische golf het durkheimiaanse project van een wetenschap van de maatschappij die gebouwd is op ‘een filosofie zonder subject’ weer tot leven wekken en de jonge filosoof Bourdieu doen stranden bij de sociologie (Bourdieu en Passeron 1967). Met zijn greep naar het goud maakte Bourdieu nadrukkelijk een einde aan de langdurige verduistering van Durkheim en gaf hij de sociologie haar rechtmatige plaats terug in het wetenschappelijke zenit van haar geboorteland.

Literatuur

- Bourdieu, P. (1982) *Leçon sur la leçon*. Paris: Minuit (vertaald als A Lecture on the Lecture, in: P. Bourdieu, *In Other Words*, Cambridge: Polity Press, herziene uitgave 1994).
- Bourdieu, P. ([1984] 1988) *Homo Academicus* (vertaald als *Homo Academicus*, Cambridge: Polity Press).
- Bourdieu, P. ([1987] 1990) *In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press, herziene uitgave 1994.
- Bourdieu, P. ([1989] 1996) *La Noblesse d'Etat* (vertaald als *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*, Cambridge: Polity Press).
- Bourdieu, P. (1991a) Introduction à la socioanalyse. *Actes de la recherche en sciences sociales* 90 (december), 3-5.
- Bourdieu, P. (1991b) The Peculiar History of Scientific Reason. *Sociological Forum* 6 (1), 3-26.
- Bourdieu, P. ([1992] 1996) *Les Règles de l'art* (vertaald als *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*, Cambridge: Polity Press).
- Bourdieu, P. (1992) La Main gauche et la main droite de l'État. *Lignes. Revue trimestrielle: arts-littérature-philosophie-politique* 15 (maart), 36-44 (herdrukt in *Acts of resistance*, zie Bourdieu [1998] 1999).
- Bourdieu, P. (1993a) *The Field of Cultural Production*. New York: Columbia University Press.
- Bourdieu, P. (1993b) A Propos de Sartre. *French Cultural Studies* 4 (oktober), 209-211.
- Bourdieu, P. (1993c) Il faudrait réinventer une sorte d'intellectuel collectif sur le modèle des Encyclopédistes (vraaggesprek met Franck Nouchi). *Le Monde*, 7 december.
- Bourdieu, P. ([1993] 1994) *Esprits d'État. Genèse et structure du champ bureaucratique* (vertaald als *Rethinking the State: On the Genesis and Structure of the Bureaucratic Field*, *Sociological Theory* 12 (1), 1-19).
- Bourdieu, P. ([1993] 1996) Understanding. *Theory, Culture, and Society* 13 (2), 13-37.
- Bourdieu, P. ([1993] 1998) *L'Ambiguïté fondamentale de l'État* (vertaald als *On the Fundamental Ambivalence of the State*, *Polygraph* 10, 21-32).
- Bourdieu, P. (1994) Un Parlement des écrivains pour quoi faire? *Libération*, 3 november.
- Bourdieu, P. ([1994] 1998) *Raisons pratique* (vertaald als *Practical Reasons: On the Theory of Action*. Cambridge: Polity Press).
- Bourdieu, P. ([1996] 1998) *Sur la télévision* (vertaald als *On Television and Journalism*, Cambridge: Polity Press).

- Bourdieu, P. ([1996] 2005) The Political Field, the Field of the Social Sciences, and the Journalistic Field. In: R. Benson en E. Neveu (red.) *Bourdieu and the Journalistic Field*. Cambridge: Polity Press, 29-47.
- Bourdieu, P. (1997) Passport to Duke. *Metaphilosophy* 28 (4), 449-455.
- Bourdieu, P. ([1997] 2000) *Pascalian Meditations*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. ([1998] 1999) *Contre feux 1* (vertaald als *Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market*, Londen: Pluto Press).
- Bourdieu, P. ([1998] 2004) L'Odyssee de la réappropriation (vertaald als: The Odyssey of Reappropriation, *Ethnography* 5 (4), 617-621.
- Bourdieu, P. ([2000] 2003) *Contre feux 2* (vertaald als *Firing Back: Against the Tyranny of the Market 2*, New York: New Press).
- Bourdieu, P. ([2001] 2004) *Science de la science et réflexivité* (vertaald als *Science of Science and Reflexivity*, Chicago: University of Chicago Press).
- Bourdieu, P. ([2002] 2008) *Bal des célibataires*. (vertaald als *The Bachelors' Ball: The Crisis of Peasant Society in Béarn*, Chicago: University of Chicago Press).
- Bourdieu, P. ([2004] 2008) *Esquisse pour une auto-analyse* (vertaald als *Sketch for a Self-Analysis*, Chicago: University of Chicago Press).
- Bourdieu, P. (2012a) *Sur l'État. Cours au Collège de France, 1989-1992*. Parijs: Seuil en Raisons d'agir Éditions (nog uit te geven als *The Invention of the State*, Cambridge: Polity Press).
- Bourdieu, P. (2012b) Lof van de sociologie. Dankrede bij de aanvaarding van de Gouden Medaille van het CNRS. *Sociologie* 8 (4).
- Bourdieu, P. et al. ([1993] 1999) *La Misère du monde* (vertaald als *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*, Cambridge: Polity Press).
- Bourdieu, P. en R. Chartier (2010) *Le Sociologue et l'historien*. Parijs: La Dispute.
- Bourdieu, P. en J.S. Coleman (red.) (1991) *Social Theory for a Changing Society*. Boulder, Col.: Westview.
- Bourdieu, P. en H. Haacke ([1994] 1995) *Free Exchange*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. en J.-C. Passeron (1967) Sociology and Philosophy in France since 1945: Death and Resurrection of a Philosophy Without Subject. *Social Research* 34 (1), 162-212.
- Bourdieu, P. en L. Wacquant (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brissot, J. (1993) *Portrait de Pierre Bourdieu*. Parijs: cnrs Images/Femis (opgenomen op Beta SP).
- Calhoun, C.J., E. LiPuma en M. Postone (red.) (1993) *Pierre Bourdieu: Critical Perspectives*. Chicago: University of Chicago Press.
- Carles, P. (2001) *La Sociologie est un sport de combat*. Montpellier: CP Productions (*Sociology is a Martial Art*: zie de herziene Engelstalige versie op de uitgebreide Franse dvd uit 2007).
- Descombes, V. (1979) *Le Même et l'autre. Quarante-cinq ans de philosophie française (1933-1978)*. Parijs: Minuit.
- Durkheim, É. ([1893] 1997) *The Division of Labor in Society* (vertaald door W.D. Halls, New York: Free Press).
- Durkheim, É. ([1912] 1995) *The Elementary Forms of Religious Life* (vertaald door K.E. Fields, New York: Free Press).
- Encrevé, P. en R.-M. Lagrave (red.) (2003). *Travailler avec Bourdieu*. Parijs: Flammarion/Champs.
- Fournier, M. (2007) *Émile Durkheim, 1858-1917*. Parijs: Fayard.

- Freine, S. (1993) Souffrances d'en France. Entretiens sur la situation sociale en France avec l'Abbé Pierre et Pierre Bourdieu. *La Marche du siècle*, France3, 14 april (beschikbaar op VHS, France3 Diffusion).
- Lebaron, F. (2009) How Bourdieu 'Quantified' Bourdieu: The Geometric Modelling of Data. In: K. Robson en Ch. Sanders (samenstellers) *Quantifying Theory: Pierre Bourdieu*. Berlijn: Springer, 11-29.
- Pinto, L. (2007) *La Vocation et le métier de philosophe. Pour une sociologie de la philosophie dans la France contemporaine*. Parijs: Seuil.
- Sartre, J.-P. ([1971] 1981) *The Family Idiot: Gustave Flaubert, 1821-1857*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sintomer, Y. (2006) La Critique intellectuelle entre corporatisme de l'universel et espace public. p. 207-222 In: H.-P. Müller en Y. Sintomer (red.) *Pierre Bourdieu. Théorie et pratique, perspectives franco-allemandes* Parijs: La Découverte, 207-222 (gedeeltelijk vertaald als Intellectual Critique and the Public Sphere, in: S. Susen en B.S. Turner (red.) *The Legacy of Pierre Bourdieu: Critical Essays*, Londen/New York, Anthem Press 2011, 329-346).
- Wacquant, L. (2004) Following Pierre Bourdieu into the Field. *Ethnography* 5 (4): 387-414.
- Wacquant, L. (red.) (2005a) *Pierre Bourdieu and Democratic Politics: The Mystery of Ministry*. Cambridge: Polity Press.
- Wacquant, L. (2005b) A Sociological Workshop in Action: Actes de la recherche en sciences sociales. In: L.D. Kritzman (red.) *The Columbia History of Twentieth-Century French Thought*. New York: Columbia University Press, 683-685.
- Wacquant, L. (2013) Symbolic Power and Group-Making: On Bourdieu's Reframing of Class. *Journal of Classical Sociology* 13 (2), te verschijnen (Nederlandse vertaling verschijnt in het *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, Voorjaar 2013).
- Weber, M. ([1918] 2004) *The Vocation Lectures: Science As a Vocation, Politics As a Vocation*. Indianapolis: Hackett.